

Слушай, даскале: не искай никога отъ управниците да правятъ чудеса... Нали виждашъ че всичко у насъ е изнемошвало, западнжло, опросъло... За по-добна болка цървь се не намира тѣй лесно...

Учительтъ,

Въ всѣки случай, цървьгъ не е въ десетъка... Тоя десетъкъ — населението го нещ...

Свещеникътъ,

Лошъ, добъръ, тоя десетъкъ е законъ! Онѣзи които нападагъ дѣлото на законодателя и искагъ силомъ да го прѣмахнжгъ сж размирници!

Учительтъ,

Има закони които нарушавагъ законността!

Свещеникътъ,

Не те разбирамъ...

Учительтъ,

Съ други думи, редъгъ не исхожда винжги отъ уредбага. У насъ, законодательгъ гачели създава самъ размирници — за да има кого да наказва...

Свещеникътъ,

Това е игродумство, даскале... Тѣзъ нѣща не търпжгъ гавра, нека приказваме сериозно... Азъ не затулямъ очигъ си — прѣдъ злото... Ний напунжхме старигъ пжтица, — а новъ пжтъ не намѣрихме... Редъ посегателства надъ личната честь и личната независимостъ наносохъ тежкъ ударъ на всичкитъ слоеве въ новобългарското общество... Признавамъ това... Но що да се прави?... Азъ се угѣшавамъ съ мисълта че бъркотията е свойственна на възражданъето... Този периодъ на кризи грѣ-

Психо-физиология на народовластнето,

Бееда между единъ свещеникъ и единъ учитель.

Учительтъ,

...И така, дѣдо поле, ти не вѣрвашъ че у народа има вълнение...

Свещеникътъ,

Па и да има!.. Азъ не вѣрвамъ въ лотаригъ, а особно въ лотарията на метежитъ...

Учительтъ,

Я ми кажи, какво мислишъ, въобще, за нашитъ държавни работи?..

Свещеникътъ,

Вредна ненормалность, — ето, въ двѣ думи, моето мнѣние за общигъ работи у насъ.

Учительтъ,

Е добръ, кой е виновенъ, ако не нашитъ държавни мжжъе? Тѣ сж длъжни или да намѣржгъ исходъ за това ненормално положение, или да съзнажгъ некадърността си...

Свещеникътъ,

Нашитъ държавни мжжъе сж наши, — сирѣчь и тѣ сж таквизъ каквито сме ний, гражданитъ...

баше да се прѣживѣе... Ти нали казваше еднѣжъ: не трѣба да отиваме противъ силата на нѣщата...

Учительтъ,

Противъ логиката на нѣщата...

Свещеникѣтъ,

Така да бжде... Вкратцѣ, добра уредба не се въвежда тѣй лесно, въ страна като нашата, кждѣто не сжществуватъ колективенъ умъ и колективна свѣсть... Не властниците създаватъ благоустройството — а народътъ го налага на властниците...

Но за да го наложи, народътъ трѣба да осѣти по-трѣба отъ него, трѣба да го иска, трѣба да знае какъ да го иска... Четохъ негдѣ че народната маса — колкото и злочастна да бжде — не иска никога работи за които нема ясно понятие... Това е много вѣрно!.. Въ сжщностъ, народъ безъ съзнание не е народъ!.. Не сме още народъ, ние, Българигѣ, а незнамъ каква сбирщина която блѣнува, — казвамъ блѣнува, а не сили се, не мжчи се — да стане народъ... Да, България не е още съставена, — тя само е възмечтана, — тя само е проектирана!

Учительтъ,

А това което се извърши прѣди четвъртъ въкъ?

Свещеникѣтъ,

Опитъ, несполучливъ опитъ! Днесъ половината България робува на другата половина: ей-на плода на „освободителната“ война! Испѣдихме Османлийците; но османлийщината бѣ въ сърцата ни!

Учительтъ,

Гдѣ е спасението, дѣдо попе?

Свещеникѣтъ,

Въ постепенното унапредване, въ мирнигѣ усилия за обществено свѣстяване и прѣсъздание... Всѣкакво народно вълнение влошава работитѣ... Редъ не се прави съ безпоредкъ... Нали знаешъ, отъ историята, какво е слѣдствието на распритѣ: ту прѣходъ отъ анархия къмъ деспотизмъ, — ту прѣходъ отъ деспотизмъ къмъ анархия... И азъ съмъ като тебе човѣкъ свободолоубивъ; но знажъ че за да бждиме дѣйствително свободни трѣба да пожертвоваме частъ отъ свободата си... Иначе казано, безъ дисциплина нема свобода... Ний политиканствоваме отъ сутринъ до вечеръ, критикуваме властниците и когато трѣба и когато не трѣба — особно когато не трѣба, — и наричаме тѣзи си привички „свободни нрави“: това е, въ сжщностъ, разюзданность и суровщина!

Учительтъ,

Сега пкъ азъ ще ти кажжъ: — Игродумство, дѣдо попе!.. Държавниците трѣба да дирижгѣ гаранция за редъ само въ отсѣтствието на отчаяние и ропаение у народната масса!.. Да добиешъ народната подкрѣпа е мжно — но не прѣкалено мжно. Рецелтъгъ е извѣстенъ: служи на народа, — не дѣй си служи съ народа! Половината България робува на другата половина, казвашъ ти. Това е много добрѣ казано, дѣдо попе... Но какво значи това?.. Значи че жадностьта е единственния принципъ въ нашигѣ правителственни кржгове... Видишъ ли я, тая напета, тая гиздава българска столица? Тя е построена само отъ плѣчка и обирини! Помнишъ каква мръсна паланка бѣ тя, прѣди двайсетъ и петъ години... Сега свѣтлѣе, пери се, — „парижанствова“... Е, добрѣ, за мене, тя днесъ е хиляди лжти по-мръсна, — мръсна въ чистотата на своя въздухъ, мръсна въ чистотата на своигѣ

улицы, мръсна въ чистотата на своите дворове, — мръсна защото е живо доказателство че новобългарската история започна съ разбойничеството!

Свещеникътъ,

Твоите думи сж обвинителен актъ противъ всички Българи!...

Учительтъ,

Не!.. Софията за която говорѣх е чиновническата София... Обирникъ, у насъ, има единъ — прѣдставителтъ на държавата, настойникътъ на общото дѣло, „царскитъ човѣкъ“ — както го титулиратъ по селата... Заговори ли се за обиръ то ще бжде или обиръ въ Банката, или обиръ въ Армията, или обиръ въ Държавната Печатница, или обиръ въ Мировитъ Сждилища, или обиръ въ Министерствага, или най-сетнѣ обиръ въ гъмницата... ~~Поти~~ ~~же~~ коравийтъ цървуланъ, жилестийтъ гашникъ, — ахкатъ и чернѣхтъ Тонковитѣ-данопагци, — и защо това? Да може единъ началникъ на отделение да стане домовладѣлецъ, — да може единъ полковникъ да стане приходополучителъ, — да може единъ царедворецъ да карнавалствова въ Военния Клубъ!.. Па що ли говорѣх само за София?.. Насѣждѣ въ България, — отъ деня когато тая България се даде на България, — виждаме едно и сжщо явление: Забогатяване, (не казвамъ богатство, милионитѣ още не сж се вѣстили, но идхтъ), — забогатяване въ партийни и сановнически сфери, — забогатяване което се длѣжи на всичко — но не на труда! И който знае да се вгледва въ работитѣ и въ хората, който знае да наблюдава въreveжа на събитията, напраздно би подирилъ признаци на единъ близкъ прѣвратъ: ако числото на онѣзи които гинхтъ отъ произволи и насилия расте отъ день на день — сжщо тѣй расте и чи-

слото на онѣзи които пѣкъ се пропятаватъ отъ произволи и насилия!.. И ти искашъ, дѣдо попе, да не рогтайме, да не критикуваме тая наредба?

Свещеникътъ,

Ние — повтарямъ — сами сме си криви... Задъ общото okayнство стои обща отговорностъ: никакъвъ софизмъ не е въ състояние да оборитъ тая истина... Нали ти казахъ — турски прислужници бѣхме до вчера: гледай господаря, не питай за ратая...

Учительтъ,

Значи, ти си привърженникъ на старата, азиатската управа: „търпи и се моли, трай и о жидай!“

Свещеникътъ,

Никакъ!

Учительтъ,

Много си загадъченъ, тогава...

Свещеникътъ,

Слушай, младий чловѣче... Злинитѣ които изброяваме, ти и азъ, се срѣщатъ насѣждѣ по свѣта... Признавамъ че България нема нищо общо съ Обѣтованната Земя за която мечтажтъ школицитѣ; но такава крайнина не сжществува на земния валякъ... Па защото не всичко сияе и благодустествова, у насъ, — не трѣба да мислимъ че живѣиме въ мрачното и безнадѣжно царство на грѣха и смъртта... Ний вѣрваме по стжлитѣ на другитѣ народи: каквото сж пащали тѣ — пащаме го и ний: его голата истина... Мнозина би ми вѣзразили че не вѣрваме — а едва се гѣтразиме... Тѣй да бжде. Ако Европа се намира въ двадесетия вѣкъ — ние сме още въ шестнадесетия: какво ползува рѣмже-

ние противъ историята? ... Споредъ мене, даскале, най лютата болка която може да ни сполѣти на земи е разочарованието. Но отъ насъ зависи да отстранимъ за винжги тая напасть отъ себе си: ей рецептъгъ — не трѣба да блѣнуваме за недостижими блага ... За да може единъ да кръпне, по трѣбно е други да слабѣе, думатъ много учени, — онѣзи които възгласяватъ абсолютната суетность на всѣка надѣжда за общо добруване отсамъ гроба... Не вѣрвамъ това... Но ето какъ видѣхъ, вредъ гдѣто ходихъ — въ Влашко, въ Турско, въ Русия, въ Сърбия: като не сж въ състояние да усилятъ правдата, човѣцитѣ оправдаватъ силата... Викъгъ на Толстой: Не въ силѣ Богъ, а въ правдѣ, — се приповтаря отъ стотини негови по слѣдователи, но кой ги слуша? Отъ Атлантика до Уралскитѣ планини, политикага е, днеска, искусство да бждешъ равнодушенъ прѣдъ всичко, да лжакатушишъ, да бездѣйствовашъ грижовно и внимателно, и подъ прѣдлогъ че чакашъ благоприятни случайности — да възлагашъ на бжднитѣ поколѣния рѣшението на всѣки труденъ въпросъ... Било е време когато Европа е крачала съ гигантски крачки по пѣтя на прогреса, — тъй се говори поне; сега, Европа се истѣга, Европа се прозѣва ...

Учительтъ, *с.мгѣшикомъ:*

Въ заключение, гдѣто е вързана козата — тамъ трѣба да пасе!

Свещеникъгъ,

Въ всѣки случай, нема по голѣма заблуда отъ тая: да искаме силомъ да се отгърваме отъ силното зло! Такова е и мнѣнието на Толстой... Отъ сътресения не излиза никога хармония!

Учительтъ,

Нашето освобождение не бѣше ли сътресение?

Свещеникъгъ,

За тога излѣзе ялово!

Учительтъ,

Ти вѣрвашъ въ пълната автентичность на всичко що се намира въ Евангелието. А тамо се казва че Исусъ прогонилий, съ гърбачъ въ ржка, базирянитѣ отъ храма. Това не е ли било грѣмахване на силното зло силомъ? Защо да не пропѣдимъ и ние, по сжщия начинъ, политическитѣ праматари измежду насъ?

Свещеникъгъ,

Публичнийгъ живогъ не е Евангелие!

Учительтъ *с.мгѣшикомъ:*

Значи, въ Божието дѣло не всѣко дѣло е божие?

Свещеникъгъ,

Не смѣсвай божественната светостъ въ човѣшкитѣ работи, даскале... Ти прѣподавашъ история въ гимназията... Ти отдавна трѣбаше да знаещъ че междуособицата е явление хиляди пѣти по-грозно отъ всѣка общественна кривдина...

Учительтъ,

Не си въображавай, дѣдо попе, че твоео учение за прогресивната еволюция е съкращение на всичкитѣ истини... Абсолютни истини нема нигдѣ, въ нищо... Народитѣ се развиватъ легка-полегка, това е така; но има времена когато прѣломъгъ въ общото дѣло е спасителенъ... Отъ болестъ къмъ здравье се отива по два начина, — постепенно или минутно; имашъ бодежъ — трѣба ти цѣль мѣсець да дойдешъ на себе си; въ мѣсасага ти има клинъ забитъ, — истрѣгнешъ го, и ето

те здравъ и читавъ... Изедничеството, властническото българанство — тъй както го създалоох байрактаригъ на нашигъ партизански организации — е клинъ въ мѣсата на България: тоя клинъ трѣба да се извади безъ всѣко отлагание; прогаканието ще докара гангрена... Il y a des jours où l'insurrection devient le plus saint des devoirs, — дума Викторъ Юго, — навремені бунага се налага всѣкому като най-света длъжностъ...

Свещеникътъ,

Това което е казано за Французина не е казано и за България!

Учителътъ,

Ако мислишъ че Българингъ не знае да мре за идея — мамишъ се... Не еднѣжъ и не дваждъ доказа той че не счита кожата си за най-драгоцѣното нѣщо на свѣта... Въ всѣки случай, ние, народнитѣ възгласители и наставници, ние, даскалетинкигъ, които сме убѣдени че кроткодушнето на тѣлпитѣ усиля бездушието на управниците, че непридирчивостта на парцалана увѣковѣчава високомѣрието на придворника, и че торгъгъ който оплодотворява сѣдигъ на олигархията се зове вѣрно поданство, — ний ще смогнемъ да туримъ край на държавната порѣза, ще съумѣеме, вовреме, да раздухаме огъня на забуната...

Свещеникътъ,

Забуна?... Много сте скромни, Господа народни ментори... Защо не революция?

Учителътъ,

Прѣвсходно, революция!...

Свещеникътъ, — съ иронически смѣхъ:

А за кога я искате?... Вовреме“ значи, въ вашия говоръ, „частъ по скоро“, нали?...

Учителътъ,

Неизбѣжното иди само — и да го искаме, и да го неискаме...

Свещеникътъ,

Съ други думи, всичко потрѣбно е неизбѣжно, и всичко неизбѣжно е потрѣбно, нали?... Е добръ, драгий ми приятелю, това което ти наричашъ буна, възбуна, разбуна, или забуна, — азъ го наричамъ взаимноистрѣба, кръвнина...

Учителътъ,

Тъй да бжде...

Свещеникътъ,

Историята го нарича варварчина!

Учителътъ,

Цивилизовани смутове нема, — но има плодотворни смутове... Смутъ — това е синонимъ на борба... А борбата е животъ, — *vivere est militare!*

Свещеникътъ,

Харно!.. Борбата, кръвнишката борба, е майка на всички добрини; — безъ борба нема прогресъ, а прогресътъ е най великия лудофѣдъ: признавамъ това!.. Но съгласи се и ти че революция не се прави, ей-така, на срокъ, на падежъ, като мѣнителница, като дюкянски записъ!.. Държавникътъ, народниятъ вождъ, мождъ да импровизирагъ много наредби и узаконения; ала прѣсъздаването на народната душа не се учреждава съ приказъ!.. Про-

гресът въ нравитѣ е нѣщо твърдѣ медлено... Бързо и пѣргаво, когато иска да обсеби разнитѣ материални блага, разумното човѣшко същество е тромаво, когато се подсъща да подири духовно свършенство!... Най великата наша неволя е гдѣто не чувстваме потребата отъ душевна пища тъй люто, както чувстваме потребата отъ тѣлесна храна!...

Учительтъ,

Добрѣ... Прогресътъ въ нравитѣ е мударен... Не можемъ ли да го ускоримъ?

Свещеникътъ,

Длъжни сме да го ускоримъ... Но можемъ ли, — то е други въпросъ... Можемъ, и не можемъ: това зависи отъ срѣдствата съ които разполагаме... Въ всѣки случай, природата не прави голѣми скокове, — сѣщо и човѣщината, — та прогресътъ въ нравитѣ трѣба да прѣдшествува прегреса въ уредбитѣ и законитѣ... Дѣйствието е продължение на мисълта, дума единъ великъ философъ... Можемъ да прибавимъ че начинътъ на мислението се отражава въ начина на живѣнието, — и че нашитѣ обичаи съотвѣтствуватъ на нашитѣ душевни потребности...

Учительтъ,

Всѣкаквъ навикъ може да се усвои чрезъ постоянно опитване, чрезъ упорито практикуване... Защо да не бжде така и съ свободнитѣ институции?...

Свещеникътъ,

Това което казвашъ е политическа ересь... Така би разсѣждавалъ и она който би ни прѣдложилъ да туримъ искусствени зѣби на дѣтето си, слѣдъ като му истрѣгнемъ природнитѣ...

Учительтъ,

Твоята благоразумна напѣдничавость, — това което ти зовешъ теория на еволюцията, — е върволица отъ громки но безсържателни фрази... Въ сѣщностъ, ти би съвѣталъ Българановитѣ да скръстятъ рѣцѣ, да гледатъ на всѣка обществена обнова като на Хитъръ-Петровски анекдотъ... Кривото несносно, — правото непостижимо, — и трѣбало да се тѣгразимъ между кривото и правото, подлъ прѣдлогъ че бързитѣ работи биле много рисковани... Всичко това е заето отъ философията на Шопа който думаше — въ турско време: „Ако хочемъ криво, не смемъ отъ Бога, ако хочемъ право, не смемъ отъ Бего!“ Не, дѣдо попе! Азъ повторомъ ти казвамъ че въ България има едно зло, — държавната машина е злѣ сглобена; въ София вѣрватъ че искусството да управлявашъ хората стои въ една думица, — произволъ! И произволничитѣ повсеминутно... Всичко което мисли и дѣйства по самостоятелно, прѣчи, — и всичко което прѣчи бива сгазено, сломено... Българскитѣ държавникъ е сѣрпъ; дадемъ ли на сѣрпа пълна воля — той ще покоси и плѣвелъ и пшеница. Единъ старъ писателъ расправя че жителитѣ на островъ Самосъ се отнесли до единъ знаменитъ оракулъ да искатъ съвѣтъ; уговорено било щото питанието да състои въ едно слово, а така сѣщо и отговорътъ. Явилъ се Самоскитѣ пратеникъ и произнесълъ тая думица: Своеволіе!... Оракулътъ веднага отвърнжлъ: — Прѣграда!... Старовремскитѣ Гърци се сѣщахъ че прѣграда за разюзданността на управнитѣ се намира само въ свободната управа...

Свещеникътъ,

Вий, младитѣ людие, често говорите за свобода, — за всемоглата свобода... Вий забравяте

че могъж и знаѣж не сѣ едно нѣщо, и че най-опасния човѣкъ е онзи който може — а не знае... Искашъ ли да видишъ тиранство по грозно, по страшно и отъ Абдуль-Хамидового — иди въ страна къдѣто върлува неосвѣтлена свобода, непроевѣтана свобода, онова психическо състояние което ний означаваме съ една своеобразна рѣчь, не-прѣведима на другъ языкъ — слободия!... Всѣки плодъ трѣба да дойде въ сезона си!... Всичко е условно, всичко е относително на тоя свѣтъ, до-брини и лошабини; ненавременното подобрене е влошаване!... Наложи на Анадолскитѣ Кюрди Английски институции — и тѣ ще станжтѣ хиляди лѣти по хищници отколкото сѣ днеска... Човѣкъ, както казахме одеѣвъ, не знае да се ползува отъ нѣща които не сѣ въ хармония съ неговитѣ идеи и вѣрвания, а пази и обича нѣща които разбира, нѣща които е наслѣдилъ отъ баща и майка... Когато даваме self-government на дивака — ний гачели думаме на безрѣкия: — Служи си съ прѣститѣ си!... Прѣди да заговориме за социаленъ прѣвратъ, прѣди да се заловиме за писане Органически Устави, прѣди да се загрижиме за въвеждане свободна управа между едно население, — трѣба да дадеме на това население сръдство да си послужи съ подобна управа — сирѣчь трѣба да му дадеме свободенъ духъ!... Il faut créer une   me au peuple, рош еп faire une nation, — дума единъ френски класикъ, — прѣди да създадете народъ, създайте народна душа... Най потрѣбното, най важното, първото освобождение — е прѣмахването на необразованността, еманципацията отъ мрака! Всѣки добър реформаторъ — отъ Мойсея до Конфуция, и отъ Солона до Наполеона Първий — е дѣйствовалъ така: отстранявалъ е испървомъ неразбираньето, и послѣ неразбранцината... Съпоставямъ нарочно тѣзи думи — неразбиранье, сирѣчь невѣдение, —

и неразбранщина, сирѣчь неустройство; сродството не е само лексическо тука, — то стои и въ нѣщата: неразбранцината произхожда отъ неразбираньето; а наопаки, благоустройството е плодъ на високага културность... Вкратцѣ, Българингъ не се е исправилъ още на краката си, — не е възмѣжалъ още; политическа живнеспособность, обществена работоспособность сѣ твърдѣ слаби у него; за нѣколко десетки години още, той има нужда отъ настойници, отъ авторитетни пжтепоказатели... Да се говори за неговата правоспособность — въ минутата когато той е готовъ да продаде правата си за паница леща — това е смѣшенъ и необяснимъ анахронизмъ!

Учителгъ,

Прѣкрасна теория!... Нашиятъ народъ е малокултуренъ; той не обладава добродѣтелигъ на Англичанигъ и Американцигъ; неговитѣ качества сѣ отрицателни — безволие, безсъзнателность, безличность... Трѣба, слѣдователно, да го оставиме да се пърже въ мазьга си! Такъвъ языкъ държи и Белгийскитѣ граблю когато се засели въ Конго; той дума на Африканеца: — Ти принадлежишъ на едно долне племе; ти си простакъ, ти си скудоуменъ, ти си говедо съ човѣшки образъ; не се опитвай, слѣдователно, да се равнишъ съ мене, и слугувай ми!... Дѣдо попе, ти исказа много хитроумни работи... Чуй сега една скромна истина отъ мене... Законитѣ — въ Европейскитѣ културни страни — сѣ отнели отъ правителствата правото да тургатъ зѣбалецъ на волния гражданинъ — тѣй като правителствата никога не сѣ упражнявали това право въ полза на публичното дѣло... Доказано е че който обладава безгранична власть, архи-сѣдейски агрибуции, неприкосновена авторитетность — наклоненъ е да си служи съ тѣхъ за лични угоди, — наклоненъ е да

иска за себе онуй почитание което се дължи само на правдата!.. Да, това е истина призната от всички които боравжтъ съ обществовѣдение — властѣта е велика развратителка!.. И велика развратителка е тя особено на Балканския Полуостровъ, — къдѣто държавниятъ бахотражъ и самозванитъ спасителъ сж винжги намирали добра почва за подвизаване... У насъ, дѣдо поле, — тъй бѣ въ Турско време, тъй е и сега, — у насъ дано-платецтъ може да очика само единъ видъ благотворителностъ отъ своитъ управници: умѣренна да злотворствовать... Ти помнишъ каква дивна подумка имаше едно време между проститъ хорица: — Гъркъ съ книга, Турчинъ съ сила, докараха ни до този халъ! — Па и днеска Българинтъ формулира така своето убѣждение за анти-социалния характеръ на всѣко господство: — Направили циганина царъ, и той испървѣ убѣсилъ баща си и майка си! — Прочее, позволи ми да ти кажж че отъ народни лѣже-пастири и отъ царски любимци азъ не очаквамъ нищо добро... Знамъ ги азъ — що мислжтъ тѣ за парцалановцитѣ и за цървулановцитѣ... Знамъ я азъ — тая старовремска пѣсенъ — (тя датира отъ времето на Иоанна Екзарха): — За да прѣмахнешъ всѣка волностъ — прѣмахни всѣко благосѣстояние!.. Народъ който благодарен-ствова мжчно се управлява! Безхлѣбица и голотия сж най добритѣ помагачи на властника! — Ала времето когато подобни афоризми служахж за всесвѣтски политически катихизисъ безвъзвратно изминж... Свѣтътъ е пѣленъ днеска съ просвѣтени дѣйци, апостоли на народовластие (— легка полегка и у насъ ще се явжтъ тѣ —) които говоржтъ на тълпитѣ: — Пазете се отъ насилници! Пазете се отъ потисници! Който не зачита вашето чо-

вѣшко достоинство, който ви свѣтва да се откажите отъ себе си, който иска ограничението на свободата ви, има коварни замисли; такъвъ човѣкъ се стреми да монополизира водителството подъ прѣдлогъ на публично спасение; такъвъ човѣкъ е заклетъ врагъ на вашето добрувание!.. Добросвѣстенъ държавникъ не натрапва ни себе си, ни дѣлата си, — защото знае че всѣко изнасилванъе поражда насилия!..

Свещеницѣтъ,

Великото заблуждение на сегашнитѣ български младежи е мисълѣта че свободата туря край на всѣка безрѣдѣца и неправда... Напомнямъ си нѣколко твърдѣ характерни стиха на единъ старъ гръцки поетъ... Чуй ги, даскале:

„ Довѣрчиви като дѣца, ний бѣхме
„ Повѣрвали че ти си балсамъ вселѣчебенъ,
„ Възлюбихи те бѣхме, о свободо!

„ Отъ тебъ, презъ тебъ, за тебъ живѣяхме! Къмъ тебъ
„ Отправѣхме химнъ благодарственъ —
„ Въ време на народни тържества

„ И веселби, —
„ И въ тебе дирѣхме утѣха,
„ И въ тебе дирѣхме закрила,

„ Когато падахме въ бѣди...
„ Обичахме те нѣжно, о свободо,
„ И радвахме ти се,

„ Тѣй както годеникъ се радва
„ На бжджцата си съпруга —
„ Избрана измежду стотини
„ Чувовни хубавици...

„ Въспѣвахме те, о свободо,
„ Въспѣвахме те като божество
„ Първопрѣстолно,

я сечешъ, бе чичо? —“ ” — Бе, Господине, че това не трѣба никому,“ нали е общо! —“
 ... Вкратцѣ, Българингътъ е всичко, но не *зоонъ* и *политиконъ*, както дума Аристотелъ, не „политическо животно“... Той е стоялъ петь вѣка въ тъмнотия; умъ и съвѣсть мрачнѣжгъ у него... Искате да го истръгнете огъ неговото социално подземелие, да го извадите на бѣлъ день... Прѣвсъходно!... Но това трѣба да стане легка-по-легка; трѣба да обрѣгнжгъ очитѣ му, постепено, на видѣлина — та най-подирѣ да го поставите срѣщу слънцето; иначе, внезапния слънчовъ пѣкъ ще го ослѣпи!

Учительтъ,

Дѣдо поле, не забравяй това: по-добрѣ бъркотия, отколкото задухъ, пустостъ, мрътина... Безсмъртнийгъ лѣтописецъ на древния цезаризмъ, Тацитъ, говори негдѣ въ своитѣ творения: Ежитиѣ, свадитѣ, у волнитѣ хора, сж прѣдпочителни на гробното затишие което владѣе между поробенитѣ... Съ други думи, това което самовластницитѣ наричагъ миръ, умирение, безкрамолно житие-битие — то е, въ сжцностъ, бездѣйностъ, безпомощностъ, безжизненностъ и бездушие... Азъ не обръщамъ внимание на думитѣ: тѣ сж кутии, — въ тѣхъ можемъ да туримъ и цѣнни и нецѣнни работи. При това, знаж че хи-троумнитѣ политикани умѣжгъ всичко да гиздѣжгъ и да труфѣжгъ — умѣжгъ да маскирагъ грозотията съ звонки и омайни епитети; тѣ идеализираж дори нископоклонството и раболѣпиего, като ги прѣименуважж нравственъ поредѣкъ и чиновничатие!.. Прочее, на онѣзи които ми говоржгъ за редовно и правилно развитие, азъ отговарямъ: Оставете човѣщината да се лута, да се шура, да се самоизмамва, да полита въ ями, да налита въ бѣди

за ока... А така сжщо кажи на нашия планинецъ че нема Господаръ — и той тутаки ще нападне людското живѣлище и ще го обере... Това че е така — азъ не допушамъ никакво оспорванье — защото хиляди пжти сѣмъ го провѣрилъ до день днешенъ... Българингътъ е навикнжлъ да се грижи само за насжщия си хлѣбъ: всичко друго е божа работа или царска работа... Киша, суша, градушка, наводнение, моръ, здравье, нѣманье, гладъ, изобилие, доброчестина — то сж божи работи; даждие, наказание, война, миръ, олелия, правда, безправие — то сж царски работи: за всичко това Българингътъ е глухъ е безокъ... — Всичко общо нека стои два прѣста надалечъ огъ мене“ — говори той, като въспроизвежда една турска подумка... Той не разбира каква интимна връзка съчетава частното дѣло съ общото; той не разбира че общо благо нема безъ частно благо, че частно благо нема безъ общо благо, че общото благо е сборъ на частнитѣ блага, че частното благо е отражение на общото благо... Неговото политическо мировзрѣние може да се съкрати въ тая рабско-индивидуалистична формула: всѣкой за себе си и Богъ за всички!.. И не само че Българингътъ не разбира и не цѣни нищо, освѣнь онуй което се намира подъ неговото прѣко, индивидуално владѣние, — но той е враждебно настроенъ къмъ общественото... Въ нѣкой европейски страни ще видите, по шосетата, оглѣво и оглѣсно, овощни дървета, череши, сливи и прочее, — насадени огъ муниципалнитѣ учреждения; хиляди селени минуватъ ежеминутно по тѣзи друмища — ни единъ не вдига ржка да откъсне огъ „общата“ овощка... И у насъ се опитватъ да саджгъ дървета покрай пжтищата: безрезультатни опити! Нѣщо „безъ сайбия“ — всѣки го истрѣбя... Мине единъ селендурингъ — трѣба му остень — отсѣче фиданката... — Що

„Като богиня-майка
 „На всички богове и чело̀вѣци...
 „Ала, съ измѣна и съ коварство, ти,
 „Свободо, отплати
 „За нашага любовъ,
 „И като ножъ съсь двѣ острила,
 „И като копие съ отровенъ върхъ,
 „Въ грждитѣ ни се ти заби —
 „И осмърти ни! —“

Учительтъ,

Не ми е чудно че въ тѣзи грѣцки стихове се срѣща и знаменития апофтегмъ: Свободата е ножъ съ двѣ острила... Това е старъ аргументъ, Аристотеловско мѣдромство... Въ сжщностъ, ранитѣ нанесени отъ свободата се лѣкуватъ сѣ пакъ отъ нея... Свободата, до туй отношение, мяза на живота: ако всѣко зло е въ живота, — въ живота е и цѣрътъ за всѣко зло... Така сжщо и въ отношение на своето зачало — нека приборзамъ да забѣлжж това — свободата мяза на живота; добри и лоши години нема за нейната поява на бѣлъ денъ, нема благовремие, своевременностъ: тя се вѣстява когато може, — но когато и да дойде, тя е сѣ бла-гоприобрѣтена!

Свещеникѣтъ, (с. мѣшешко. мѣ.)

Свободата никога не е „благо при Обрѣтена“: азъ познавамъ, въ свободна България, сума Обрѣтеновци, — никой отъ тѣхъ не е прѣкалено честитъ...

Учительтъ,

Смѣй се, дѣдо поле... Веселото настроение ни олжтва къмъ либералщина: ти ще ми дадешъ право най-подирь... Прочее, само по единъ начинъ може човѣкъ да привикне на свобода — чрѣзъ волно живуване; съвършенство се не добива отъ

първия день: днесъ ще хромимъ, утрѣ ще хромимъ, — най напаконъ ще завървиме прави... Мислишъ ли че западно-европейскитѣ общества сж получили своитѣ публични волности и свободности тѣкмо въ минутата когато сж почувствовали потрѣба отъ тѣхъ, тѣкмо въ деня когато сж биле подготвени въ гражданственностъ, съзнание и самообладание, тѣкмо въ часа когато сж навършили своето политическо съвършеннолѣтие? Ни най малко! И тамо — както у насъ — прѣди да се появжтъ истински свободни хора имало е елеверомани! Свободата, впрочемъ, винжги бива размѣсена съ малко или много елеверомания, — сжщо както позезията бива размѣсена съ малко или много музомания... Дребно неудобство... Има ли медалъ безъ опака страна?... Свободата е подобна на рѣка която оплодотворява земята — даже когато е мжтна и бързоструйна. Временна пакостъ и повреда не значи нищо. Рано или късно свободата ще се обистри, ще се отаи — слѣдъ като оплодотвори народния духъ и създаде културни наредби. Потомцитѣ на кръволочника Марага се зовжтъ: Е. Кине, Тиерьъ, Жюль Симонъ, Е. Лабуле, Гамбета, Шалмель-Лакуръ!

Свещеникѣтъ,

Като теория — всичко това е прѣкрасно... Но между Библиотеката и тѣржището не винжги има пълна хармония... Позволи ми да раскрижъ друго едно кжтче отъ грозната дѣйствителностъ... Българинѣтъ е довчера сж робъ — а довчера шнийтъ робъ се управлява съ тѣзи двѣ институции — съ тѣзи двѣ плашила, както думате вий скалитѣ — Господь и Господарь. Казватъ че въ Франца имало честни атеисти. Незнамъ. Но кажи на нашия селски бакалинъ че не сжществува Господь, — и той веднага ще почне да дава триста драми

и прѣмехдѣя, — тъй само крѣпне тя! Чернилото, испитната — ей най-добрата школа: народъ който е минжлъ прѣзь тая школа е народъ калѣнъ, способенъ за всѣки подвигъ... Да, подъ прѣдлогъ на държавно Менторство, подъ прѣдлогъ на върховно надзирателство, не затваряйте човѣшкия духъ, човѣшкия гений, въ затоплена оранжерей: тамъ не вирѣжтъ тѣ, — дайте имъ просторъ... Строгото политическо опекунство не може да създаде велики народи — защото не може да създаде велики характери... Въсходъ е възможно тамъ, къдѣто е възможно и провала... Не се сгрѣмолясва никога само това което лази!... Подъ прѣдлогъ че свобода била понѣкога мамница, мнозина думатъ: нематъ вѣра въ нищо, — и скръстятъ ржцѣ!.. Сгавосванието е прѣдпочително!.. Слабосванието е сънна занесеностъ, успиване, — до-ще пробуда; безочарованието е умиралка, — то е непробудно!.. У историка Louis Blanc има една прѣкрасна теория за френската революция — la théorie du bloc; дѣлото на французската обнова трѣба да се приеме исцѣло, дума той, „en bloc“, — и тогава виждаме че то е велико, сѣино, добротворно, плодоносно; трѣба да се взираме само въ неговитѣ резултати, — трѣба да забравиме грѣшкитѣ и посегателствата; тѣзи грѣшки и посегателства показватъ само едно нѣщо, — че човѣщината не е свършенна!.. И така, свободата има и добритѣ си и лошитѣ си страни, — трѣба да я приемемъ исцѣло. Най доброто правителство е онова което учи тѣлитѣ да се управляватъ сами... Властникъ ли си, нагледвачъ ли си, въ сегашния вѣкъ, властуйвай хлабаво, нагледвай презъ прѣсти, — бжди слуга на онѣзи които водить... Свободата е едничкото божество което не изисква тамянь и поклони!.. Тромаво и невзискателно управление е най добро управление, — думатъ Англичанитѣ...

Свещеникѣтъ,

Значи най-доброто управление най-изобилствова съ катастрофи!

Учителѣтъ,

Историята ни казва че публичното благосъстояние се искупува съ катастрофи... Не знамъ защо ний бодърствуваме толкова много надъ индивидуалната и публичната безопасност!.. На Испанския крайморски брѣгъ безнадзорното кхпане е забранено — за школници; това — за избѣгване на печални случки. Въ Англия, наопаки, мало и голѣмо е свободно да се кхпи, когато ще и кхдѣто ще: — ще се удавжтъ двайсетъ души, думатъ Англичанитѣ, но двѣстѣ души ще се научжтъ че волния гражданинъ е пѣленъ господарь на своята сѣдба — и слѣдователно отговаря самъ за своето съществуване!

Свещеникѣтъ,

Това е теорията на безкнижнитѣ и безсъвѣстни Софийски вѣспникарчета: — нека загине половината стъ българския народъ — та другата половина да добрува и да благува!

Учителѣтъ,

Полвината — това е много казано; ригористически прѣкаленности не трѣба да ни стрѣскатъ...

Свещеникѣтъ, *смиѣежкомъ,*

А по мако отъ половината? То вече се допуска, то вече има здравъ смисълъ, нали?

Учителѣтъ,

Общественна колесница сѣ трѣба — отъ време на време — да мѣне по корема на нѣкой нещастникъ: това е неизбѣжно зло, ако е зло... Ти самъ

Учителѣтъ,

Ти забравяшъ единъ отъ най великиятъ уроци на Историята, — че всѣкой народъ се води отъ своята интелигенция... И най-подирѣ, Българинътъ е простакъ, гашникъ, неодѣланъ планинецъ, неразвитъ хаплю, — каквото щешъ; но той е фактически свободенъ, — а свободата не се отнема съ боярски силлогизми!.. Кой би се осмѣлилъ да рече на три милиона човѣци: „Това което имате погрѣшно ви е било дадено; върнете го назадъ!“ — Тримилionното това население би отговорило — чрѣзъ устата на своитѣ защитници: „Ти, който намиращъ че за нашата грозога грѣбва поскроменъ накитъ, ти си хиляди пжти по грозенъ отъ насъ. Като си присвоявашъ, тѣй гордо, правото да произнасяшъ безапелационна присяда върху своитѣ съотечественници, ти доказвашъ че — каквито и да бждатъ тѣхнитѣ неджгавости — ти си най некадърния да ги лѣкувашъ: — самозванниятъ поправачъ и свѣститель има най голѣма нужда отъ поправяние и свѣстявание!“ Сбогомъ, дѣдо поле. Нека прѣкъснемъ тоя споръ съ извѣстната бѣлѣжка на Цезарь Кангу: „Казватъ че народовластието е хубаво но опасно; олигархията е тоже опасна — безъ да бжде хубава.“

Кой подучва и насѣсква вѣнценоснитѣ негодници.

Il ne faut jamais livrer la patrie à un homme, n'importe l'homme, n'importe les circonstances.
L'atennais.

Сцена първа.

Живѣлището на единъ дипломатически пратеникъ въ Бѣлградъ.

Салонъ раскошно мобилиранъ.
Свечерява се.

Графъ Максъ фонъ Максенбергъ, държи въстачко Tempus въ ръка,

Глупости!

Графинята,

Какво намѣри въ тая френска пачавра?

Графъ Максъ фонъ Максенбергъ,

Тѣзи драскачи не могатъ да разбержтъ че на Балканския Полуостровъ има разни вѣения и те чения, и че Сърбия впада въ сферага на Австрийскитѣ интереси...

Графинята,

Та по-добръ да не разбиратъ... Разбирамъ нѣкого — това значи, въ дипломатическия езикъ — отивамъ нѣкому по слѣдитѣ...

призна, дѣдо поле, че прогресѣтъ е единъ великъ людоѣдѣ... Тожественна мисль намираме у Виктора Юга: Прогресѣтъ, дума той, е божество много милостиво и благонамѣренно, но винѣги прѣдшествовано отъ пантери и хиени... Сегашниѣтъ Българи, споредъ мене, обсаждатъ една крѣпость която се зове народно прѣустройство; прѣдъ тая крѣпость има глубока яма: тѣ ще се повалѣтъ непрѣменно въ ямата — ще я изпълнежтъ; и тогава ще дойде ново поколѣние, което ще мине по тѣлата имъ — и ще влѣзне въ крѣпостята!

Свещеникѣтъ,

Овчарь който много хвали вълка ненавижда овцѣтъ... Ти мязашъ май на такъвъ овчарь...

Учительтъ,

Не! Азъ мязамъ на овчарь който казва: По добръ дай вълната отколкото овцата.

Свещеникѣтъ,

Въ дѣтинството си азъ бѣхъ голѣмъ ласкостникъ. Чупѣхъ, трошакъ, събарѣхъ, — нищо не уцѣлѣваше въ рѣцѣтъ ми. Дѣдо ми, който се пропитаваше съ овоцарство, трѣперѣше колумъ влизахъ въ овоцната градина... — Синкѣ, ми думаше той, ако искашъ плодове, ле кѣсай цвѣта! — “Това бихъ казалъ и азъ навсѣки дѣржавникъ...”

Учительтъ,

Пѣкъ моя баща бѣше земледѣецъ; той обичаше да казва: — Дай на земята — да ти даде! — “Почти сѣщитѣ думи бихъ казалъ и азъ на всѣки публиченъ дѣецъ: ” — Дай на свободата — да ти даде! — “

Свещеникѣтъ,

Не можемъ се разбра... Ний гачели не говориме сѣщия языкъ, даскале!.. Безъ редъ нема свобода, споредъ мене; — безъ свобода нема редъ, споредъ тебе!.. Не ще ли бжде по вѣрно да кажиме че свободности има разновидности, — и че свободата на Сицилиа се отличава твърдѣ много отъ свободата на Шкотландеца?

Учительтъ,

Свобода има само една, — свободната управия! Ако искашъ да кажешъ че Сицилиа е неплъно свободенъ, кажи просто че той е несвободенъ!.. Свободни народи сѣ онѣзи които сами вършатъ своитѣ работи: знажтъ ли да ги вършатъ, не знажтъ ли, — това не важи! Свободниятъ животъ се дѣли на два периода: първо, рисковано практикуване на свободата, — и второ, ползуване отъ свободата!

Свещеникѣтъ, съ ирония:

Рискованото практикуване на свободата бѣ, у насъ, въ времето на грѣцкитѣ владци и на турскитѣ каймаками, — нали?

Учительтъ,

Недѣй ми говори за минжлото, ради Бога!.. То погинж, — то е невѣскресимо!.. Не можемъ тласна назадъ новитѣ поколѣния — колкото и да ги замѣряме съ гробовни останки...

Свещеникѣтъ,

Новитѣ поколѣния?.. Тѣ въ нищо не се различаватъ отъ старитѣ!.. Дайте ручателство за себе си, за всички учѣщи и учители, — за прѣсловутата интелигенция, — но не дирете у простонародната маса това което тя не е кадърна да даде...